

Ortadoğu'yu Anlamak

Belma TOKUROĞLU*

The main theme in the essay takes off from the premise that both geographically and as a result of historical evolution of the 'nation-state' in the region; the borders of Middle East are artificially constructed and that the regional problems arise from this assertion.

Eğer coğrafyanın tek başına hiç bir şey ifade etmediğine inanıyorsak, Ortadoğu adlandırmasının, Ortadoğu'ya ait bütün verileri 'nesneleştirdiği' söylenebilir. Böylece farklı istikametlere doğru savrulan bir tarihsel süreci, bu süreci farklı tonlarda yaşayan halkları, aynı coğrafyada dünyanın belki de başka hiçbir yerinde olmadığı kadar derinleşen rafine bir 'emperyalizm' stratejisini, bu stratejiye bağlı çelişki ve çatışmaları bu adlandırmada pasifize etmek mümkün oluyor. 'Ortadoğu Çalışmaları' Ortadoğu dillerine, metinlerine ve halklarına her türlü bilimsel ölçüt ve ilkedan uzak bir şekilde gerçekleştiriliyor (Gellner, 1996)⁽¹⁾

'Oryantalist', 'avrupamerkezci' ya da 'emperyalist' olarak nitelenebilecek Ortadoğu'ya dışsal bakışın kolaylıkla, Ortadoğu'ya tarih-dışı bir töz atfeden özcülük, patriyarkalizm, kültürel milliyetçilik, kendini aşağılamaya varan bir özür dilemecilikle eklenenebileceği de açıktır (Moghadam, 1989). Doğrusu, örneğin Bassam Tibi'nin İslam'ı ve müslüman toplumları⁽²⁾ batıya ve batılı 'demokratik' sistemlere uyarlamaya yönelik yaklaşımı, Arab dünyasının gelişimini kapitalizmin ve kapitalist gelişmenin mantığı çerçevesinde yorumlamaya çalışan Samir Amin'in yaklaşımıyla buluşur. Amin Ortadoğu tarihini batıyla başlatıp bitirmenin ve Arap halklarına ilişkin özcülüğün iddialarını eleştirmekle; Tibi, Ortadoğu'nun

* Arş. Gör., G.Ü. İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü.

(1) Gellner'in hiçbir Ortadoğu dilini bilmemekle birlikte, İslam, Araplar, Ortadoğu konularında sık sık ahkam kesmesini eleştiren Said'in ölçüyü kaçırdığını kabul etmek bile (müteveffa Gellner'in Arapça bilen pek çok müştegrikten daha insafı ve sağduyulu olduğu söylenebilir ve 'dil' herşeyin ölçüsü değildir), Gellner eleştirilerinde bu noktaya hiç temas edilmemesi ilginç değil midir? Akademik 'establishment' in herhangi bir alanında asla hoşgörülemez hususların Ortadoğu ve İslam konusunda sergilenmesi rastlantı olmasa gerektir. Gellner ve Said tartışmasının boyutları için bkz. Gellner, 1996).

(2) Ortadoğu'da halk deyince Araplığın, din deyince de müslümanlığın öncelenmesinin ve böyle anlaşılmasının yarattığı teorik sorunlar bir yana Ortadoğu'daki politik ve dinsel çatışmaların hakim bir unsur ve dinle kayıtlı bir çözümünü de sunmaktadır. Ortadoğu'yu anlamak, burasının arzettiği ampirik zenginliği görmekle mümkündür.

modernleşme yolundaki oryantasyon çabalarını öne çıkarmakla birlikte, birinde (Amin) içkin her niteliğin iktisadi olan lehine bastırıldığı, diğerinde ise (Tibi) tarihin ve kültürün diğeri tarafından (batılı) kabul edilmeye harcandığını görmek üzücü olmaktadır.⁽³⁾ Buna karşılık Laroui, tarihin hakkını veren tutumuyla, Arap halklarının mevcut durumunun 'tarihsel gerilik' le ilişkili arkaplanını sunar (Laroui, 1993).⁽⁴⁾ Arap halklarını 'tarihten' ayırma ya da başka tikel bir tarihin peşine ümitsizce takma girişimine karşı çıkar. Özgüllüklerin ve farklılıkların işlevlerini eşdeğerli olarak belirlemeye çalışır. Ne yazık ki Laroui'nin Arap dünyası ve entelijansiyası tarafından izlendiğini söyleyemeyiz. Kültürel Antropoloji ve oryantalizm eleştirisinin, Ortadoğu çalışmalarında görmezlikten gelinmesi ise tek kelimeyle üzücüdür.

Ortadoğu ve Arap halklarının etnoloji, antropoloji ve arkeoloji gibi bilim dallarının 'nesnesi olması', iyi niyetli bir bilme isteminin sonucu değildir. Tam tersine, bu bilim dallarının gayretleriyle tarihten soyutlanmış, tarihsel sürece geç kalmış bir 'yokluklar toplama'nın⁽⁵⁾ en çıplak halleriyle (acımasız olmakla birlikte hayvansı da diyebilirdik) ortaya konulmaları mümkün olabilmıştır. Said'in (Said, 1982) oryantalizm olarak tanımladığı söylemler toplama, yürütülen bir planın sadece keşif kolu işlevini görmez, yahut sadece bu niteliğiyle anlamlı değildir; aslında tür olarak geri bir topluluğun toplumsal varoluşunun irrasyonel, sefih ve edilgen bir panoramasını da sunar. Bugün batı dünyasında Said'in oryantalizm soykütüğünü deşifre ederek ortaya koyduğu önyargıların değişmediğini, üniversitelerde ve medyada bunların tekrar tekrar hayata geçirildiğini ve İran Devrimi ve Körfez krizi gibi Ortadoğu halklarının 'oyuna katıldığı' anların evvelinde ve sonrasında bütün dünyayı kaplayan paranoyanın beslendiği damarları teşhis etmekte zor değil. Özette söylemek istediğimiz şu: Ortadoğuyu anlamak ve anlatabilmek hiç kolay değil; üstelik sadece batılı entelijansiya, akademya, medyaya ve diğer şer odaklarına bağlı değil bu durum. Ortadoğu halkları da siyasal güçsüzlük, ulus-devlet pratiğinin tarihsel engelleri, kültürel ve toplumsal atalet... içinde yaşadığımız toplumdan kolayca çıkarsayabileceğimiz benzeri nedenlerden ötürü sorumlu. Tabiatıyla salt kendini anlatabilmek sorunu değil karşıımızdaki. Üstelik, küreselleşme çağındayız,

(3) Tibi, Çiller'in başbakanlığını müslüman toplumlar için önemli bir adım olarak değerlendirmiştir.

(4) Türkiye'de bazılarının geç-modernlik deneyimine ilişkin olarak kendilerinin ürettiklerini söyledikleri 'zayıf tarihsellik', 'tarihsel gecikme', 'tarihsel gerilik' gibi türdeş kavramların aslında Marx'a ait olduğunu, Arap dünyasına ilişkin olarak da Laroui tarafından fonksiyonel kılındığını belirtelim.

(5) Marx'ın başlattığı ve Weber'in sürdürdüğü, izlerini Rodinson ve Ülgener'de bulduğumuz yaklaşıma göre, doğulu toplumlar için özel mülkiyetten, sermaye birikiminden, burjuvaziden, kentsele mekandan, rasyonel ve etkili bir yönetim mekanizmasından yoksun kalmalarının esas tarihsel dinamik olduğu argümanının bugün en iyimser bakışlara bile nüfuz ettiğini tespit edebiliriz (Turner, 1984,1991). Wittfofel'in oryantal despotizm kavramının, irrasyonel insan/toplum imgesiyle birleşerek emperyalist stratejilere nasıl bir donanım sağladığını biliyoruz. Ortadoğu'daki otoriter ve totaliter rejimlerin kendi halklarını bastırmak üzere aynı donanıma müracaat etmeleri, Ortadoğu'nun hiç olmazsa siyasal teknolojiler konusunda geri olmadığını gösterir. Doğrusu da budur; Montesquieu'yü hala yaşatan biraz da Ortadoğu toplumlarıdır, sadece batılı emperyalistler değil.

hiç anlamak istemeyenler de bulunabilir. Bu nedenle petrol ambargosu, Arapların tarihsel olarak en işlevsel anlatısıydı herhalde.

Ortadoğu'nun tarihsel, kültürel ve toplumsal olarak muazzam bir mozaik oluşturduğunu, buna karşılık Ortadoğu'daki tarihsel evrilmenin sonucu ortaya çıkan toplumsal, siyasal ve iktisadi yapıların kolonizasyon ve emperyalist müdahalelerin ürünü olması nedeniyle bu mozaiğe denk düşen, yahut daha doğru bir ifadeyle bu mozaiğin ihtiyaçlarını karşılayabilen bir formasyona varamadığını, 'yapay ulus-devlet' gelişiminin Ortadoğu'daki bölünmeyi, dolayısıyla güçsüzlüğü artırdığı Ortadoğu ile ilgili tartışmalarda sık sık vurgulanan bir husus olagelmektedir. Yanlış anlaşılacak için hemen belirtmemiz gerekir ki, ne Ortadoğu'nun mozaik niteliğinden rahatsız ne de buradaki ulus-devletlerin yetersizliklerinden . Aksine her ikisi de umut ve mutluluk verici. Üzerinde düşünmemiz gereken, Ortadoğu'daki verili durumun sınırsız bir Ortadoğu tasarımına izin vermediğidir. Filistin meselesi, İsrail'in varlığı, Körfez krizi ve İran-İrak savaşı gibi olguların Ortadoğu'da açtığı çatlakların korkutucu olduğunu söylersek, bu yüzyılın başında açılmış esas çatlakları gözden kaçırmış oluruz. 'Ortadoğu'nun verili durumu'nun ürettiği sonuçların zaten modern zamanlar için geçerli olmadığını belirttiğimiz, bir Ortadoğu ortak paydasına izin vermediğini, hatta somut temellerini ortadan kaldırdığını görmek durumundayız. Bu temelleri yeniden inşa etme projesi, Laroui'nin sık sık vurguladığı *Nahda* hareketi Arap halklarında, özellikle müslüman toplumlarda belli bir silkiniş yaratmıştı kuşkusuz. Ancak *Nahda* hareketi, kendi politik sonuçlarından ürken, bu sonuçları yalnızca anti-batı, anti-emperyalist mücadelelere havale eden bir tutuma sahip olmuştu. Eleştirel bilincini tarihsel geriliğine çevirmiş ancak tarihsel bugününden esirgemişti. Nasır'ın başarısızlığını yaratan 'ölü toplumsallık', bugün de Ortadoğu halklarının en büyük meselesidir.

Ortadoğu'yu anlamak, aslında biraz da Türkiye' yi anlamak demek. Türkiye'yi anlamak için geliştirilecek araçların Ortadoğu'yu anlamak içinde yararlı olabileceğini kestirebiliriz. Türkiye'yi ve Ortadoğu'yu kuşatan sorunların benzerliği, benzer süreçlerin yaşanmış olmasından olduğu kadar, her iki coğrafyanın da aynı kısaçta tutulmasından kaynaklanmaktadır. Bu kısaçtan kurtulmak, bir eylem kılavuzuyla mümkün olacaktır. Üstelik böylesi bir eylem kılavuzunun talipleri de ne sanıldığı kadar çok ne de böylesi bir kılavuza itaat etmeye gönüllüdür. Ortadoğu'daki egemenlik zincirlerinin kırılması, sadece bölgeye değil, bütün dünyaya temiz bir hava solutacaktır.

KAYNAKÇA

- AMİN, Samir (1993), **Avrupamerkezcilik -Bir İdeolojinin Eleştirisi**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GELLNER, Ernest (1996). 'Kudretli Kalem', **Tezkire**, Sayı 9-10, s.117-147.
- LAROUİ, Abdullah (1993), **Tarihselcilik ve Gelenek**, Vadi Yayınları, Ankara.
- MOGHADAM, Val (1989), 'The Critical and Sociological Approach in Middle East Studies', **Critical Sociology**, Cilt 17, Sayı 1, s.111-124.
- SAID, Edward (1982), **Oryantalizm**, Pınar Yayınları, İstanbul.
- TIBI, Bassam (1988), **The Crisis of Modern Islam**, University of Utah Press, Salt Lake City.
- TURNER, Bryan (1984), **Marx ve Oryantalizmin Sonu**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- TURNER, Bryan (1991), **Oryantalizm, İslam ve Kapitalizm**, İnsan Yayınları, İstanbul.